

# K pojmu morálky v procesuálnej filozofii

Rastislav Nemec

NEMEC, R.: Towards the Concept of Morality in Process Philosophy. *Studia Aloysiana*, 1, 2010, 2, s. 31 – 38.

A “philosophically tenable” ethics can be drawn from certain metaphysical and religious doctrines of Whitehead. This ethics would not be reducible to aesthetics; nor would it be a private interest theory. As follows from this paper, Whitehead’s ethics would be one of self-realization within a society, where self-realization is not equated with self-regard.

Pre stručný náčrt procesuálneho chápania morálky sme si zvolili Whiteheadov prístup a postoj k morálke, čo principiálne vyplýva z celkovej štruktúry Whiteheadovej metafyziky, ktorej centrom je práve aktuálna entita ako momentálna jednotka našej skúsenosti a to, o čom jedine môžeme povedať, že reálne jestvuje.

Podľa ontologického princípu, ktorý tvrdí, že reálne sú v zásadnom zmysle len jednotlivé aktuálne entity, sa pojem morálky musí vzťahovať na istý aspekt v rámci vzťahu takýchto aktuálnych entít, ktoré sa vyznačujú vyššími fázami skúsenosti (teda organizmy, v ktorých nastáva možnosť vyššej formy skúsenosti, predovšetkým možnosť uvedomiť si túto skúsenosť). Pojem morálky sa týmto spôsobom vzťahuje práve na organizmy vyznačujúce sa podobným sebaurčením: „Moment, ktorý si treba všimnúť je, že aktuálna entita vo chvíli procesu, počas ktorého nie je plne určená, nadobúda svoju definitívnu určenosť. V tom spočíva celá otázka morálnej zodpovednosti...“<sup>1</sup> Ontologická lokalizácia morálky v aktuálite našej momentálnej konkrescencie sa vzťahuje na to, ako určíme sami seba – na vlastné sebaepochopenie. Táto skutočnosť je veľmi podstatná pri rozhodovaní medzi tým, či sa Whitehead dal viesť subjektivistickým základom morálky, alebo sa tento pojem pokúsil interpretovať ináč.

Pojem hodnoty u Whiteheada treba chápať ako metafyzickú kategóriu: „Morálka nenaznačuje, čo máme urobiť, v mytologických abstrakciách. Vzťahuje sa na všeobecné idey, ktoré by mali byť argumentáciou pre čiastkový cieľ. Zničenie človeka, hmyzu, stromu alebo Parthenónu môže byť morálne alebo nemo-

<sup>1</sup> WHITEHEAD, A. N.: *Process and Reality: An Essay in Cosmology*. Cambridge, 1929, s. 255: „The point to be noticed is that the actual entity, in a state of process during which it is not fully definite, determines its own ultimate definiteness. This is the whole point of moral responsibility...“

rálne. (...) Či zničíme alebo zachováme, naše konanie je morálne vtedy, ak si ním uchránime význam skúsenosti, keďže to závisí od tejto konkrétnej situácie v dejinách sveta...“<sup>2</sup> Morálnosť skúsenosti podľa neho priamo súvisí s formou a podobou skúsenosti. Ak sa naruší jej pôvodný význam, stráca na svojej hodnote, predstavuje zlo.

Možnosť zintenzívniť skúsenosť hodnoty môžeme u Whiteheada označiť za kritérium na posúdenie procesu. Na konkrétne priblíženie tohto metafyzického súvisu Whiteheadov pojem morálky obsahuje udržanie samotnej skúsenosti, akú spôsobilé bytosti nadobudli, ale napokon aj rast a maximalizáciu intenzívnosti tejto hodnoty.<sup>3</sup> Relevanciu oboch týchto tvrdení, hodnotového pojmu, ale aj princípu zintenzívnenia intenzity hodnoty pre pojem morálky, dosvedčuje toto tvrdenie: „Morálnosť spočíva v kontrole procesov (za tým účelom), aby bol maximalizovaný (ich) význam (*importance*). Cieľom je hĺbka skúsenosti v rôznych rozmeroch, ktoré k nej patria...“<sup>4</sup> Pojem morálky poukazuje na procesy, ktoré sa vzťahujú na realizáciu maxima intenzity takejto hodnoty. Pri maximalizácii tejto intenzity hodnotovej skúsenosti konáme podľa neho morálne. „Zlo sa prejavuje vo fyzickom utrpení a v strate vyššej skúsenosti v prospech nižších.“<sup>5</sup> Na inom mieste Whitehead píše: „Treba poznamenať, že nižší stav, ku ktorému vedie zlo, nie je zlo samo osebe v momente, keď sa naplní, ale preto, že ho porovnávame s tým, čím by sa mohlo stať. (...) Zlo definitívnej regresie spočíva v porovnávaní toho, čo je, s tým, čo by mohlo byť.“<sup>6</sup> Morálka – naopak – si vyžaduje (minimálne) zachovanie dosiahnutej úrovne hodnotovej skúsenosti a potom hlavne ďalší pokrok existenčných foriem v kontexte aktuálnych existenčných podmienok.<sup>7</sup> Regres a úpadok vyšších úrovní skúseností, ktorému zodpovedá aj strata hodnotovej skúsenosti, vyznačuje preto fenomén zlého a (ak je to vedomé) aj nemorálneho. Ak entita prestáva byť skrz-naskrz relačná, prestáva byť aktuálna. Ak je však obmedzená vo vzťahoch, prichádza o vlastný vývin a satisfakciu.<sup>8</sup> V tomto kontexte sa nám vyjasňuje skutočnosť, prečo Whitehead tvrdí, že strata hodnotovej skúsenosti predstavuje nemorálny jav. „Základ celkového pochopenia sociologickej teórie, to znamená celého pochopenia ľudského života, spočíva v tom, že nie je možné udržať nijakú trvalú dokonalosť. Táto axióma

2 „Morality does not indicate what you are to do in mythological abstractions. It does concern the general ideal which should be the justification for any particular objective. The destruction of a man, or of an insect, or of a tree, or of the Parthenon, may be moral or immoral. (...) Whether we destroy or whether we preserve, our action is moral if we have thereby safeguarded the importance of experience so far as it depends on that concrete instance in the world's history...“ (WHITEHEAD, A. N.: *Modes of Thought*. Cambridge : University Press, 1956, s. 14–15.)

3 Porov. WHITEHEAD, A. N.: *Dobrodružství idejí*. Praha : Oikoymenh, 2000, s. 269: „Morals consists in the aim at the ideal, and at its lowest it concerns the prevention of relapse to lower levels...“

4 WHITEHEAD, A. N.: *Modes of Thought*, s. 13–14.

5 WHITEHEAD, A. N.: *Religion in the Making*. Cambridge : University Press, 1930, s. 82.

6 WHITEHEAD, A. N.: *Religion in the Making*, s. 84.

7 Porov. LACHMANN, Rolf: *Ethik und Identität : Der ethische Ansatz in der Prozessphilosophie A. N. Whiteheads und seine Bedeutung für die gegenwärtige Ethik*. Freiburg; München : Verlag Karl Alber, 1994, s. 107.

8 Analýzou tohto problému sa bližšie zaoberá Rollo May vo svojej štúdii: MAY, Rollo: *Love and Will*. New York : Norton, 1969, s. 29, 33: „Hate is not the opposite of love; apathy is. The opposite of will is not indecision but being uninvolved, detached, unrelated to significant events. (...) It leads to emptiness, and makes one less able (...) to survive“.

vyplýva z povahy vecí. Pokrok či úpadok sú jedinými možnosťami, ktoré ľudstvu zostávajú.<sup>9</sup> Novosť má preto fundamentálny význam pre vitalitu a udržanie si kreatívneho potenciálu nášho osobného poriadku, ktorý treba uskutočňovať. Entitám zostáva dvojaká možnosť: pokrok alebo úpadok. V prípade morálky však ide aj o tretiu možnosť: zintenzívnenie hodnotovej skúsenosti, ktorá sa musí vyvíjať do čoraz vyšších foriem, aby nebola morálnym zlom.<sup>10</sup>

Vo *Function of Reason* Whitehead tvrdí: „Ak zavrhneme pojem prázdnej aktuality, musíme každú aktualitu chápať ako takú, ktorá dosahuje určitý svoj cieľ...“<sup>11</sup> Odstránenie prázdnej aktuálnosti, čo bol základ predošlej, statickej metafyziky, spôsobuje radikálny obrat v koncepcii hodnoty: Ak nič v prírode nie je zbavené skúsenosti (ak to teda nie je prázdna aktualita), potom všetko súcno musí mať nejakú vnútornú hodnotu, teda nepredstavuje len holú skutočnosť (*fact*). Ak by sme chceli tieto tvrdenia preformulovať, povedali by sme, že nejestvuje také niečo ako mŕtva, neživá realita bez hodnoty. Whitehead píše: „Nulová hodnotová intenzita (skúsenosti) predstavuje kolaps aktuálnosti.“ Inak povedané, byť aktuálny znamená mať hodnotu. Druhou základnou črtou, ktorá z toho vyplýva je, že každá naša skúsenosť má povahu hodnotovej (intenzity) skúsenosti.<sup>12</sup>

Pre morálne konanie je podľa Whiteheada okrem intenzity dôležitá dvojaká skutočnosť: princíp individuácie a integrácie. Prvú z nich sme si bližšie vysvetlili prostredníctvom subjektívneho charakteru emócií a vyššej formy pocitov daných pre uvedomelé bytosti. Druhý princíp – princíp integrácie si vyžaduje, že budeme korigovať svoju spontánnosť pri zmene plánov a hodnotenia a neoddáme sa bezuzdnosti momentálnych a neustále menlivých impulzov. To zároveň predpokladá snahu začleniť nové názory a skúsenosti do pôvodných postojov a názorov s cieľom integrácie. Len pod touto podmienkou je podľa Whiteheada možný pokrok chápania. Nové názory sa musia vzťahovať k tým predošlým, aby sa na základe ich odlišnosti (až rozpornosti) mohli upraviť a udržať. Každý vývin predpokladá, že nové skúsenosti sa rozvinú na základe trvalého pochopenia a môžu byť spracované na pozadí tradovania pozitívne zakúseného obohatenia života (*Lebensbewältigung*). Ako píše Lachmann, „spontánna výmena (ideí) v zmysle prispôsobovania sa zmeneným podmienkam, keď sa už nedržíme toho, čo sme sa (skúsenostne) naučili a čo sme považovali za správne, vytvára z človeka nekritickú obeť aktuálnych pomerov a potláča každú formu vývinu“<sup>13</sup>. Princíp integrácie označuje preto nutnosť uplatnenia vlastnej minulosti proti (ešte) chýbajúcim impulzom prítomnosti.

9 WHITEHEAD, A. N.: *Dobrodružství idejí*, s. 268.

10 Keďže pre Whiteheada je celok reality vnútornou hodnotou, skrze ktorú nachádzame „význam“, môžeme povedať, že zachovanie si významu skúsenosti predstavuje jej opodstatnenosť.

11 WHITEHEAD, A. N.: *Function of Reason*. The Beacon Press, 1958; WHITEHEAD, A. N.: *La fonction de la raison et autres essais*. Paris : Payot, 1969, s. 30–31.

12 Porov. HENNING, G. Brian: *A Whiteheadian Aesthetics of Moral : From the Metaphysics of Creativity to the Ethics of Creativity*. Presented in Center for Process Studies, Claremont CA, August 2004.

13 LACHMANN, Rolf: *Ethik und Identität*, s. 109.

## Utváranie mravného súdu a jeho dosah

Záver, ktoré sme uviedli o individuácii a integrácii, musíme uviesť do súvisu z perspektívy ontologického základu našej existencie (a tým aj morálky), v konkrétnej aktualite našej momentálnej sebarealizácie. V tomto zmysle Whiteheadova „kategória subjektívnej intenzity“ hovorí o tom, že konkrescencia entity, ktorá jestvuje len ako aktuálna, smeruje k zintenzívneniu v relevantnej budúcnosti. Na druhej strane Whitehead opisuje nasmerovanie aktuálnej entity pojmom „anticipácie“ (*anticipatory feelings*). Tieto dve skutočnosti si neprotirečia, pretože zintenzívnenie subjektívno-aktuálnej hodnotovej skúsenosti je podmienené hlavne anticipáciou relevantnej budúcnosti: „Takýto dvojaký cieľ, vzhľadom na bezprostrednú prítomnosť a relevantnú budúcnosť, sa od seba líši oveľa menej, ako sa z povrchného hľadiska môže zdať. (...) Väčšia časť morálky sa točí okolo určenia relevancie v budúcnosti. Relevantná budúcnosť pozostáva z prvkov anticipovanej budúcnosti, ktorú pociťuje prítomný subjekt na základe jej reálnej možnosti...“<sup>14</sup>

Anticipácia budúcnosti obsahuje zároveň cieľ možného vplyvu budúcich realizácií. Podľa Whiteheada zisk vyššej intenzity skúsenosti predstavuje nadobudnutie väčšej efektívnosti pre nasledujúce možné (seba)realizovanie. Prehĺbenie skúsenosti, ktoré vystihuje pojem morálky, je zároveň realizáciou väčšej sily pôsobnosti.<sup>15</sup> Whitehead označuje aspekt anticipácie vplyvov vlastnej sebarealizácie ako transcendovanie vlastnej bezprostrednosti. Prvým predmetom tohto transcendovania je minulosť a budúcnosť momentálnej duchovnej skutočnosti: „Transcendencia začína prechodom od bezprostrednej aktuálnej skutočnosti prítomného zážitku ku predstave osobnej existencie, pri ktorej ide o spoločenstvo zážitkových udalostí. Z aspektu ľudského zážitku môžeme už aj dušu chápať ako spoločenstvo. Starosť o budúcnosť osobnej existencie, ľútosť či hrdosť nad jej minulosťou: všetko toto sú pocity, ktoré prekračujú hranice čistej aktuálnosti prítomnosti...“<sup>16</sup>

Whitehead teda tvrdí: tým, že sa sami prekračíme vo vzťahu k imanencii našej vlastnej minulosti a relevancii našej prítomnosti, kvôli budúcnosti nás samých, môžeme sami nadobudnúť hlbšiu realizáciu a intenzívnejší zážitok nás samých. Zohľadňovaním skúseností môžu do našej vlastnej konštitúcie vstupovať viaceré faktory, a tým sa môžeme realizovať v širšej perspektíve. A tak sa základ morálky vytvára v bezprostrednom zážitku aktuálnej entity, ktorú predstavuje naša prítomnosť, aj predmet morálneho súdu z našej budúcnosti. Morálka v zmysle transcendovania momentálnej aktuality zážitku obsahuje vzťah človeka k sebe samému.

Toto prekračovanie aktuálnosti momentálneho zážitku zapojením našej minulosti a anticipácie našej budúcnosti obsahuje takisto anticipáciu budúcnosti

<sup>14</sup> WHITEHEAD, A. N.: *Process and Reality : An Essay in Cosmology*, s. 27.

<sup>15</sup> Porov. WHITEHEAD, A. N.: *Dobrodružství idejí*, s. 285. Whitehead toto píše hlavne v kontexte jedinca, ktorý má slabý vplyv a nevýrazne pôsobí pri ovplyvnení ďalších činov v spoločnosti. Aj reč o moci (*power*) ako cieľi výchovy je tu veľmi výrazná a jasná.

<sup>16</sup> WHITEHEAD, A. N.: *Dobrodružství idejí*, s. 284.

určenej všetkými vlastnými sebarealizáciami ako celok vplyvov, ktoré vychádzajú zo všetkých momentálnych uskutočnení. Naša osobná budúcnosť sa konštituuje nielen ako výsledok pokračovania našej osobnej prítomnosti, ale aj ako spracovanie všetkých iných uskutočnení, ktoré vytvárajú kontext našej budúcej existencie.<sup>17</sup> Vo svojej aktuálnej existencii a intencii (pri zintenzívňovaní hodnotovej skúsenosti) sme esenciálne závislí od svojho telesného prostredia. Z toho vyplýva, že predmetom morálneho úsudku je podľa Whiteheada aj telesná konštitúcia. Nedá sa však povedať že by Whiteheadova teória bola preto teóriou súkromného záujmu.<sup>18</sup>

Whiteheadov koncept morálky je podstatným spôsobom transcendo- vaním jestvujúcich pomerov, morálkou kreativity. Prekračovanie konkrétnej vlastnej existencie však nenachádza v ľudskom spolužití a s ohľadom voči záujmom iných samotnú hranicu. Tá sa rozlieva ponad všetky sféry a konkretizuje sa v úcte voči živej i neživej prírode. Vzťahy pôsobnosti, v ktorých žijeme a ktoré vychádzajú z nášho konania, nemôžeme zúžiť na akúkoľvek určitú oblasť, mimo ktorej by sme ich nemuseli brať do úvahy.<sup>19</sup> Takýmto spôsobom sa stávajú relevantnými nielen dôsledky ľudského konania a celok interakcií so spoločnosťou, ale aj naše interakcie s celou prírodou a napokon i celým kozmom. Podľa Whiteheada neexistuje nijaká sféra mravne indiferentného konania, ktorá by sa nedala určiť z aspektu ľudského pôsobenia a jeho samotného ovplyvnenia.

## Otázka subjektivismu v morálke podľa Whiteheada

Tieto dôsledky by sa mohli pokladať za manifestáciu hodnotového subjektivismu, čo umožňuje transcendo- vanie našej aktuality podľa ľubovôle vlastných cieľov a účelov, a preto neprisuduje veciam imanentnú hodnotu, prípadne im pripisuje hodnotu v závislosti od realizovania vlastných cieľov. To je práve pozícia, pre ktorú Whitehead ostro kritizuje novovekú filozofiu: „Učenie o duchu ako o nezávislej substancii nevedlo bezprostredne iba ku privátnym svetom

17 Porov. LACHMANN, Rolf: *Ethik und Identität*, s. 120. Lachmann zahŕňa do tohto transcendo- vania aj moment prostredia, v ktorom sa nachádzame: „Das Transzendieren unserer Unmittelbarkeit impliziert daher, das wir die weiteren Kontexte unserer Selbstkonstitution (ausgehend von unserem Körper unsere soziale Umwelt, die Gesellschaft, die natürliche Umwelt) berücksichtigen...“ Na etickú relevanciu tejto skutočnosti poukazuje Whitehead najmä v *Process and Reality: An Essay in Cosmology*, s. 204: „...the philosophy of organism appears as an enlargement of the premise in ethical discussions: that man is a social animal.“

18 Porov. BELAIEF, L.: Whitehead and Private-Interest Theories. In: *Ethics*, 76, 1966, s. 277–286. Whitehead v *Adventures of Ideas* nastoľuje pojem mieru (*peace*), ktorý poukazuje na nadosobnú prirodzenosť ľudského úsilia a súvisí s dispozíciou zriecť sa bezprostredného osobného uspokojenia za účelom umožniť transcendentný ideál.

19 Porov. LACHMANN, Rolf: *Ethik und Identität*, s. 122: „Die moralische Beurteilung unseres Handelns erstreckt sich daher über den engen und überschaubaren Bereich absehbarer Folgen hinaus auch in die Bereiche, in denen wir mit komplexen ökologischen, klimatischen, biochemischen Wirkmechanismen konfrontiert sind...“ Porov. BENNETT, J. B.: Ecology and Philosophy: Whitehead's Contribution. In: *Journal of Thought*, 1975, č. 10, s. 24–30.

skúsenosti, ale aj ku privátnym svetom morálky.<sup>20</sup> Túto skutočnosť hodnoty bezprostredne evidentnej pre ľudskú skúsenosť Whitehead zovšeobecňuje ako univerzálnu charakteristiku všetkého súcna. Rozšírenie pojmu hodnoty aj na nehumánnu a citovo disponovanú prirodzenosť zahŕňa moment „ohraničenia“. Pri kontakte s nehumánnymi bytosťami naráža bezhraničná sloboda na morálnu kritiku, čo síce nedodáva živým bytosťiam absolútnu možnosť rešpektovania alebo nedotknuteľné práva, vyžaduje si však morálny ohľad a ochranu týchto bytostí.<sup>21</sup> Takýto ohľad je základnou kategóriou ľudského správania k neživým predmetom – s úctou vyplývajúcou z metafyzicko-estetickéj hodnoty v celku univerza.<sup>22</sup>

Rovnako výnimočný význam kategoriálnych vzťahov ľudí medzi sebou navzájom Whitehead zdôrazňuje a bližšie analyzuje v pojme „ideálu humánosti“.<sup>23</sup> Tomuto pojmu zodpovedá skutočnosť, že aj keď možno určiť striktné rozdiely medzi množstvom organizmov, v človeku sa dosahuje evolučný pokrok, ktorý dáva týmto bytosťiam odlišný status: „Definíciou ľudstva je, že v tomto druhu zvierat je centrálna aktivita zameraná na ich vzťah k novosti...“<sup>24</sup> V ľuďoch sa realizuje kreatívny potenciál univerza v plnom rozsahu. Špeciálne s tým súvisiaci pojem hodnoty spočíva v tom, že človek na základe kreatívnosti smeruje stále k novým ideálom a tie realizuje.<sup>25</sup> Podľa Whiteheada dejiny ukazujú dostatočné množstvo prehodnocovaných a čoraz presnejšie definovaných ideí. Hodnotové postoje ľudí sa historickým, postupným spôsobom prejavili v prirodzenoprávnych teóriách, pripisujúcich človeku ako takému nescudziteľné práva. Morálka tak dostáva v priestore ľudského spolužitia prednostné miesto, nevidí vo všetkých organizmoch rovnako oprávnenú hodnotu a nevedie preto ani ku zrovnávaniu morálnych pozícií, ale prihliada na situáciu a okolnosti človeka.

Pojem morálky sa podľa neho nevzťahuje na obmedzenú sféru (napríklad na ľudské spolužitie), ale je istým aspektom sebauskutočnenia. Toto je ďalší dôležitý bod. Práve z prirodzenosti vlastného sebarealizovania postupuje transcendovanie ponad ego-objekt<sup>26</sup> až do všetkých aspektov našej existencie, s ktorými sme relačne spojení. Morálka neznamená nejaký hedonizmus v zmysle výlučnej sebaovzťažnosti uskutočnenia a zážitku. Je práve imanentne spojená s transcendovaním vlastného zážitku, z čoho nevyplýva len uznanie iných bytostí, ale uznanie niečoho druhého, druhého Ty vplýva definitívnym spôsobom

20 WHITEHEAD, A. N.: *Veda a moderný svet*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1989. s. 275.

21 Porov. WHITEHEAD, A. N.: *Veda a moderný svet*, s. 276: „Existujú dve zlá: prvým je ignorovanie skutočného vzťahu každého organizmu a jeho prostredia a druhým je návyk ignorovať vnútornú hodnotu prostredia...“

22 Tento argument postačí proti kritikom, ako je napr. John Goheen, ktorí porovnávali Whiteheadovu etiku s etikou Huma, podľa ktorej morálne „dobré“ či „zlé“ je určované vôľou či nevôľou človeka. Porov. GOHEEN, John: Whitehead's Theory of Value. In: SCHILPP, P. A. (ed.): *The Philosophy of Alfred North Whitehead*. New York : Tudor Publishing Company, 1961, s. 437-459.

23 Porov. WHITEHEAD, A. N.: *Dobrodružstvá idejí*, s. 24n.

24 WHITEHEAD, A. N.: *Modes of Thought*, s. 26: „The definition of mankind is that in this genus of animals the central activity has been developed on the side of its relationship to novelty...“

25 Porov. WHITEHEAD, A. N.: *Modes of Thought*, s. 27: „In mankind, the dominant dependence on bodily functioning seems still there. And yet the life of a human being receives its worth, its importance, from the way in which unrealized ideals shape its purposes and tinge its actions...“

26 Porov. WHITEHEAD, A. N.: *Veda a moderný svet*, s. 225.

aj na „moju“ aktualitu. Tým sa popiera možnosť akéhokoľvek subjektívneho utilitarizmu, ktorý by vo Whiteheadovej metafyzike mohol prevládať.

Ďalším argumentom je postoj, ktorým sa Whitehead stavia proti etickým postojom a názorom Huma a Deweya. Tvrdí, že ľudská skúsenosť obsahuje intuíciu večných ideálov, ktoré majú úlohu objektívnych, aj keď individuálne stváraných štandardov konania. „My sami sa nevyhnutne meriame na základe toho, akí nie sme. Solipsistická skúsenosť by (v tomto zmysle) nemohla byť úspešná. (...) Nemala by totiž nijaký štandard porovnania. Ľudská skúsenosť sa vyslovene vzťahuje k určitému vonkajšiemu meradlu...“<sup>27</sup> Týmto spôsobom sú ideály konania relevantné pre morálnu skúsenosť a najmä pre rozvíjanie vlastnej identity, pretože ešte neboli uskutočnené a sú uskutočniteľné individuom v procese sebautvárania.<sup>28</sup> Pre Whiteheada nie je budúcnosť len prirodzenou postupnosťou nasmerovanej prítomnosti, ale podstatne závisí od morálnych postojov: „Vplyv súčasnosti na budúcnosť je vecou morálky. (...) Nevyhnutná anticipácia pridáva k súčasnosti kvalitatívny prvok, ktorý prenikavo ovplyvňuje jeho celkovú kvalitatívnu harmóniu.“<sup>29</sup> Rozdiel medzi budúcnosťou a prítomnosťou – ako sme si už načrtli – nespočíva v spontánnom pokračovaní súčasnosti, ale v jej morálnom stváraní. Rozdiel medzi minulosťou a prítomnosťou je v diferenciacii postojov správania, ktoré síce nesmerujú k „väčšej humánnosti“ v porovnaní s minulosťou, ale ku presnejšie definovaným právam, ktoré majú na zreteli partikulárnu skúsenosť a záujem jednotlivca. Na inom mieste vzhľadom na nepresnosť zmyslového vnímania Whitehead tvrdí:

„Neexistuje nijaká nutnosť, ktorá by toto prispôsobovanie riadila. Zmyslové vnímanie, ktoré ovláda objavovanie vecí, ich zo svojej vlastnej prirodzenosti prevláda a tak aj deformuje. Nemôže preto ani existovať nijaká rýdza pravda o jave, ktorý poskytuje. Zmyslové vnímanie je zo svojej vlastnej prirodzenosti interpretáciou a táto interpretácia môže byť úplne chybná. Ak by sa jav (ako výraz konečnej, obmedzenej perspektívy) dostatočne prispôobil skutočnosti (čiže totalite sveta), potom by mravnosť musela vymiznúť.“<sup>30</sup> Hlavná ťarcha tohto zvaženia či zvažovania mravnej hodnoty spočíva, tak ako pri vnímaní, na jednotlivcovi a jeho usudzujúcom zvažovaní. V tomto bode Whitehead načrel do problematiky vnímania a symbolicizmu, ktorú rozvíja najmä vo svojom diele *Symbolismus, jeho význam a účin* (čes. prekl., Praha 1997). Bohužiaľ, pre tento článok je však podobná problematika príliš komplexná a nedá sa na tomto mieste viac rozvinúť.

Podľa Whiteheada v pojme vlastnej individuálnosti, individuálnej skúsenosti, ktorá spočíva v rozdieli medzi javom a skutočnosťou, čiže práve v tomto ontologickom rozdieli či diferencii, spočíva aj nevyhnutná potreba postavenia morálky. Neopiera sa tak o utopický pilier všeobecných noriem, ale o základ osobných, partikulárnych záujmov.

27 WHITEHEAD, A. N.: *Modes of Thought*, s. 141n.

28 Rozvíjanie či progres tohto ideálu morálky sa vysvetľuje najmä v článku BELAIEF, Lynne: A Whiteheadian Account of Value and Identity. In: *Process Studies*, roč. 5, 1975, č. 1, s. 31-46.

29 WHITEHEAD, A. N.: *Dobrodružství idejí*, s. 262.

30 WHITEHEAD, A. N.: *Dobrodružství idejí*, s. 285.

## Použitá literatúra

- RAWLS, John: *A Theory of Justice*. Cambridge : Harvard University Press, 1971.
- RESCHER, Nicola: *Process Metaphysics : An Introduction to Process philosophy*. Albany : State University of New York Press, 1996. 213 s.
- PITTENGER, Norman: *Alfred North Whitehead*. Richmond : John Knox Press, 1996.
- SCHILPP, P. (ed.): *The Philosophy of Alfred North Whitehead*. New York : Tudor Publishing Company, 1961. 797 s.
- TUGENDHAT, Ernst: *Tři přednášky o problémech etiky*. Praha : Mladá fronta, 1998. 88 s.
- WHITEHEAD, A. N.: *Veda a moderný svet*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1989. 334 s.
- WHITEHEAD, A. N.: *Adventures of Ideas*. Cambridge : University Press. 302 s.
- WHITEHEAD, A. N.: *Dobrodružství idejí*. Praha : Oikoymenh, 2000. 291 s.
- WHITEHEAD, A. N.: *Modes of Thought*. Cambridge : University Press 1956. 241 s.
- WHITEHEAD, A. N.: *Process and Reality : An Essay in Cosmology*. Cambridge : 1929. 413 s.
- WHITEHEAD, A. N.: *The Function of Reason*. The Beacon Press, 1958.
- WHITEHEAD, A. N.: *La fonction de la raison et autres essais*, Paris : Payot ,1969. 226 s.
- WHITEHEAD, A. N.: *Veda a moderný svet*. Bratislava : Nakladateľstvo Pravda, 1989. 334 s.
- BELAIEF, Lynne: Whitehead and Private-Interest Theories. In: *Ethics*, roč. 76, 1966, s. 277-286.
- DAVIS, S. Richard: Whitehead's Moral Philosophy. In: *Process Studies*, roč. 3, 1973, číslo 2, s. 75-90
- LEUE, William Hendrich: *Metaphysical Foundations for a Theory of Value in the Philosophy of A. N. Whitehead*, 5<sup>th</sup> and 6<sup>th</sup> Chapter.  
In: <http://www.thoughtsnmemories.net/whitehead8abc.htm> (3. 1. 2008)
- RYDER, John: Aspekty ontológie konštruktívnych vzťahov. In: *Filozofia*, roč. 46, 1991, č. 6, s. 589-599.
- SEAMAN, Francis: Note on Whitehead and the Order of Nature. In: *Process Studies*, roč. 5, 1975, č. 2, s. 129-133.
- TUGENDHAT, Ernst: Pojem morálky a její zdůvodnění. In: *Reflexe*, 1993, č. 10, s. 1-14.
- VERLEY, Xavier: Whitehead et la subjectivité. In: *Les études philosophiques*, Octobre - décembre 2002, s. 511-525.

PhDr. Rastislav Nemeč, PhD.  
Teologická fakulta Trnavskej univerzity  
Kostolná 1, P. O. Box 173  
814 99 Bratislava